

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ БАТЬКІВ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРМОНІЙНОГО БУТТЯ ДИТИНИ У СІМ'Ї

А Висвітлюються питання впливу ціннісних орієнтацій батьків на емоційно-чуттєву сферу дитини як основу її гармонійного буття у сім'ї, уточнюються зміст ключових понять, наголошується на проблемах батьків щодо вибору ефективного інструментарію, адекватного меті виховання щасливої дитини.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, гармонійне буття дитини.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Початок ХХІ ст. характеризується тенденцією до гострої переоцінки етичних норм і зміни етичних, інтелектуальних, естетичних, художніх і інших видів цінностей. Сучасна епоха поставила під сумнів абсолютність багатьох гуманістичних істин, підкреслюючи відносність й умовність навіть тих, які носять національно-історичний характер. З одного боку, з'являється можливість звільнитися від штучно насаджених ідеологій, систем і понять, творити нову українську культурну ідентичність, з іншої – технічна цивілізація, наполегливе тяжіння до нових етичних основ нівелюють найдавніші духовні цінності, породжують недовіру до гуманістичних критеріїв буття.

Відомо, що основним транслятором цінностей і ціннісних орієнтацій підростаючому поколінню виступає сім'я. Саме в сім'ї діти засвоюють спосіб життя батьків, унаслідок чого закладаються основи багатьох умінь, навичок і звичок, виробляються оціночні судження та визначається життєва позиція підростаючого покоління. Проте моральна безвихідність сучасної ситуації на могла не відбитися і на найважливішому інституті соціалізації дитини, оскільки сім'я, як структурна соціальна одиниця, відображає загальний стан суспільства, суперечності й наслідки процесів, що в ньому відбуваються. Багато сімей не можуть пристосуватися до нових соціокультурних умов, сформувати захисні механізми, що запобігають дезорганізації сімейного устрою життя, порушенню морально-етичних норм і національних традицій, що призводить до конфліктних ситуацій між батьками, батьками і дітьми. Можна констатувати, що сучасна сім'я корінним чином відрізняється від сім'ї минулих часів, оскільки етична криза українського суспільства виявляється в тому, що у молодих батьків формується якісно нове сприйняття навколишнього світу, перш за все, кризь призму власних інтересів. При цьому сама сім'я, як загальнолюдська цінність, не втрачає своєї цінності, набуваючи лише нового змісту.

У подібних історичних ситуаціях виникає невідкладна необхідність звернутися до одвічних проблем людської екзистенції, внутрішнього світу людини – її ціннісно-сміслової основи, сенсу її існування, гармонії і щастя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом як у нашій країні, так і за кордоном проблема ціннісно-сміслової сфери особистості набула особливої актуальності. Поняття «цінність», «ціннісні орієнтації» стали предметом вивчення багатьох теоретичних досліджень різних галузей знання про людину: філософії, соціології, психології, педагогіки, естетики, етики, політики тощо. Так, сутності ціннісного феномену та його ролі в регуляції соціальної поведінки особистості присвячені праці М. Бобневої, В. Гречаного, І. Кона, У. Томаса та ін. Ціннісні орієнтації як компонент психологічної структури особистості розглядаються у працях Б. Ананьєва, В. Мясичева, Є. Рибалко. Проблему співвідношення сімейних і позасімейних цінностей особистості досліджують С. Голод, Д. Олсон, Т. Трапезнікова, О. Харчев. Специфіку ціннісних орієнтацій і уявлення про сім'ю вивчають Ю. Альошина, М. Марковська, Є. Фатєєва. Дане питання не залишилося без уваги у працях науковців, серед яких: І. Бех, М. Головатий, Г. Дубчак, В. Козаков, М. Пірен, М. Рокіч, П. Таланчук, В. Ядов та ін.

Науковці, так чи інакше досліджуючи поняття цінностей і ціннісних орієнтацій, дійшли висновку, що ціннісні орієнтації особистості не виникають ні звідкіль, а формуються від самого народження протягом усього її життя під впливом різних чинників, серед яких вагомого значення має сім'я. За сприятливих умов дитина набуває в сім'ї початкових моральних знань, прилучається до міжособистісних відносин, що сприяє її соціалізації, готується до адекватного входження в інші мікрогрупи та макросоціум у цілому. Тобто сімейно-побутові відносини виступають одним із перших механізмів соціалізації дитини, а відтак ціннісні орієнтації батьків вирішальним чином позначаються не тільки на становленні системи ціннісних орієнтацій особистості дитини, але й на її емоційному благополуччі. Утім, не зважаючи на підвищений інтерес науковців до окресленої проблеми, недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані з впливом ціннісних орієнтацій батьків на емоційно-чуттєву сферу дитини, особливо дошкільного віку, як складну організовану систему регуляції її поведінки і діяльності.

Метою статті є висвітлення проблем впливу ціннісних орієнтацій батьків на емоційно-чуттєву сферу дитини як основу її гармонійного буття у сім'ї.

Вклад матеріалу дослідження. Складність понять цінність, ціннісна орієнтація зумовила різні підходи до їхнього визначення та класифікацій. Так, у загальнофілософському розумінні «цінністю» є термін, який вказує на гуманне, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності. Виділяються суб'єктивні і об'єктивні цінності: перші виражаються у формі нормативних уявлень (установки й оцінки, імперативи і заборони тощо), а другі є відношенням істини і не істини, допустимого і забороненого, справедливого і несправедливого, красивого і спотвореного тощо [7, с. 576].

Етична аксіологія розглядає цінності як моральні й естетичні категорії (Ю. Борев, А. Гулига, В. Корнієнко, Н. Михеева, Л. Столович, Ф. Фішер та ін.), що віддзеркалюються в поняттях добра і зла, справедливості, щастя тощо.

Психологічні тлумачення цінностей особистості зводять їх до психодинаміки потягів (З. Фрейд, певною мірою К. Юнг), ототожнюють із потребами (А. Маслоу), особистісним сенсом (Г. Оллпорт), похідними від мотивів діяльності утвореннями (Р. Леонт'єв), характеристикою усього, що підтримує людські здатності до життя (Е. Фромм), переконаннями (М. Рокич), соціальними настановами (В. Ядов), регуляторами потоків інформації (когнітивність), значущістю для людини чогось у світі (С. Рубінштейн), одухотвореними явищами людського буття (І. Маноха), утвореннями свідомості й самосвідомості людини, в яких віддзеркалені актуальні життєві потреби, інтереси, погляди і ставлення до дійсності й себе (М. Боришевський).

Проблема цінностей, зокрема загальнолюдських, нерозривно пов'язана з проблемою виховання як процесу, в якому об'єкт педагогічного впливу усвідомлює речі, явища, вчинки цінними або нецінними для себе і відповідним чином орієнтує свою поведінку (В. Болотіна, П. Ігнатенко, О. Щолокова). Цінності – це особливі продукти духовної діяльності людини, під час якої певним чином перетворюються та демонструються соціальні якості людей [2].

У філософії, психології, педагогіці існує велика кількість класифікаційних схем цінностей. Так, виокремлюють загальноприйняті цінності: універсальні (любов, престиж, пошана, безпека, знання, гроші, речі, національність, свобода, здоров'я); внутрішньогрупові (політичні, релігійні); індивідуальні (особистісні). Будучи певною ієрархічною структурою, цінності об'єднуються в системи, які змінюються з віком і обставинами життя особистості.

М. Бердяєв класифікував цінність як об'єкт спрямованості людини. Він виділяв духовні, соціальні та матеріальні цінності. Класифікація В. Тугарінова будується на основі сфери прояву цінностей. Він розподілив їх на духовні (освіта, наука, мистецтво), суспільно-політичні (свобода, братерство, рівність, справедливість) і матеріальні (техніка і матеріальні блага, що можуть стимулювати індивідуально-психічний розвиток у сукупності із суспільно-політичними і духовними цінностями).

Д. Леонт'єв за формою існування цінностей виділяв суспільні ідеали, наочні цінності, особистісні цінності. Окрім того, він запропонував «блоки» термінальних і інструментальних цінностей (у опозиції один до одного). До термінальних цінностей були віднесені: 1) конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) й абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість); 2) цінності професійної самореалізації (цікава робота, продуктивне життя, творчість, активне діяльне життя) і цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя); 3) індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, активне діяльне життя, розваги, впевненість у собі, матеріально забезпечене життя) і цінності міжособистісних відносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших); 4) активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) і пасивні цінності (краса природи і мистецтва, впевненість у собі, пізнання, життєва мудрість).

До інструментальних цінностей: 1) етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків), цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність), цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля, старанність); 2) індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля), конформістські цінності (старанність, самоконтроль, відповідальність), альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів); 3) цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність, сміливість, тверда воля), цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів); 4) інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль), цінності безпосередньо-емоційного світовідчужування (життєрадісність, чесність, чуйність).

Широко відомою є класифікація М. Рокича, який виокремлював термінальні цінності (переконання в тому, що певна кінцева мета індивідуалістичного існування з особистої або суспільної точки зору варта того, щоб її прагнути) та інструментальні цінності (переконання в тому, що певний образ дій з особистої або суспільної точки зору є переважним у будь-якій ситуації). Таким чином, узагальнюючи уявлення про види і типи цінностей, можна стверджувати, що за своїм функціональним значенням цінності можна розділити на цінності-цілі і цінності-засоби.

У свідомості кожної людини особистісні цінності відображаються у формі ціннісних орієнтацій. Аналіз наукових праць свідчить про те, що ціннісні орієнтації різними науковцями розглядаються під різним кутом. Педагогічний аспект вивчення цього феномена визначається як результат залучення особистості вихованця до суспільної практики, що дає можливість виявити кілька важливих параметрів, які характеризують сутність ціннісних орієнтацій. Вони становлять взаємозв'язок елементів психологічної спрямованості особистості, її інтересів, потреб, здібностей,

смакових установок і виявляються як віддзеркалення певного виду ціннісно орієнтаційної діяльності.

Ціннісні орієнтації, у широкому значенні даного поняття, можна визначити як вибір людиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, що визначають її цілеспрямовану життєдіяльність, увесь спосіб життя. У ціннісних орієнтаціях акумулюється життєвий досвід людей, вони є своєрідним індикатором ієрархії переваг, які людина надає тим чи іншим цінностям у процесі своєї життєдіяльності. Отже, ціннісні орієнтації визначають змістову сторону життєдіяльності людини.

Відомо, що одним із визначальних факторів, під впливом яких формується система ціннісних орієнтацій людини, виступає особистий досвід. Саме завдяки отриманому життєвому досвіду, цінності-цілі і цінності-засоби набувають стійкості. Однак, як свідчить теорія і практика, сучасні батьки, цінності яких сформувалися в період зовсім інших соціально-економічних умов, під впливом іншої культури, відчувають глибокі протиріччя, пов'язані з необхідністю суміщати сталі, вивірені часом цінності й нову ринкову мораль, що обумовлене розривом між традиційною свідомістю і реальним буттям. За визначенням академіка С. Дармодехіна, багато сімей протягом усього періоду реформ так і не зуміли сформулювати «захисні» стратегії і механізми [3, с. 10].

У зв'язку з такою нестандартною ситуацією знає істотних змін виховна стратегія сім'ї як транслятора суспільних цінностей. Так, О. Мудрик, проводячи паралель зі стійким, урівноваженим суспільством, в якому органічно здійснюється трансляція цінностей від покоління до покоління, вказує на відсутність в умовах нестабільного суспільства «соціального консенсусу», наявність у нім неспівпадання і навіть суперечності інтересів різних вікових груп (у т. ч. і в рамках сім'ї) [4, с. 102]. Іншими словами, в нестабільному суспільстві перед батьками гостро стоїть проблема вибору як термінальних, так і інструментальних цінностей, оскільки в нім відсутня стала модель людини з певними цінностями, розташованими в стійкій ієрархії. В результаті – цілі, які ставлять перед собою молоді люди стосовно виховання дитини, часто бувають або нереальними, або фіктивними. З іншого боку, навіть ті батьки, які мріють виховати самостійну, активну, впевнену в собі, відповідальну, добру, чуйну особистість із почуттям власної гідності, не завжди здатні вибрати інструментарій, адекватний своїй меті, та створити необхідні умови для повноцінного фізичного, духовного, емоційного, психічного, інтелектуального розвитку і саморозвитку дитини в умовах родинного виховання, що, за словами О. Савченко, є сутністю педагогічного аспекту поняття «екологія дитинства» [5].

Важливою складовою ціннісних орієнтацій батьків є когнітивний образ дитини, який виступає у формі очікувань стосовно компетентності дитини

та її поведінки, а також у формі атрибутів, коли дитина наділяється певною системою якостей, на основі яких дається побутове пояснення її поведінки. Очікування та атрибуції взаємопов'язані, вони являють собою образи, що регулюють батьківську поведінку і визначають характер і тактику сімейного виховання. Батьки висувають певні вимоги щодо рівня досягнень і успіхів дитини, в тому числі й у дітей дошкільного віку, що є, в свою чергу, критерієм оцінки ефективності цього процесу. При цьому більшість батьків вважають, що всі їхні виховні зусилля спрямовані на благо дитини. Бажаючи щастя власній дитині, батьки залишають за собою право вирішувати, в чому полягає це щастя і якими шляхами його можна досягнути. Доволі часто вони складають «життєвий сценарій» своїй дитині, тільки-но та з'явилася на світ, в якому чітко визначають і особистісні якості, якими вона буде володіти, і її уподобання, і перелік умінь і навичок, які обов'язково будуть сформовані завдяки різним методикам прискороженого розвитку, і її майбутню професію тощо. В результаті високих домагань батьків, хронічного відчуття маленькою дитиною розбіжності між своїми реальними можливостями і високим рівнем досягнень, якого чекають від неї дорослі, діти перебувають у стані тривожності, неспокою, боязливості, оскільки відчувають себе винуватими. При цьому батьки переконані, що саме такими діями забезпечують благополуччя і щастя своїй дитині в майбутньому, не усвідомлюючи, що своїми діями вносять суттєву дисгармонію в буття дитини у сім'ї, порушують екологію дитинства. Проте, як справедливо зазначає Г. Тарасенко, саме активний захист дитини у найуразливіший період її розвитку, бережне й шанобливе ставлення до унікальності дитинства як феномену в глобальному значенні особистісного становлення людини, створення особливого середовища для гармонійного розвитку дитини, духовно-культурне наповнення адекватним дитинству ціннісним змістом життєдіяльності здатні забезпечити сприятливу екологію дитинства [6], гармонійне буття дитини у сім'ї.

Дж. Ньюмарк у своїй «Концепції п'яти основних потреб дітей» стверджує, що емоційне благополуччя дитини повною мірою залежить від уявлення батьків про задоволення її п'яти основних потреб: потребу в повазі, потребу відчувати власну значущість, потребу в прийнятті, потребу відчувати зв'язок з іншими людьми і потребу в безпеці. Сучасні батьки, задовольняючи потреби своїх дітей, беруть ініціативу у власні руки і займають авторитарну позицію «над дитиною». Вони чітко знають, що саме хоче і потребує їх дитина, точніше має хотіти, виходячи з власних ціннісних орієнтацій. У їхній взаємодії з дітьми спостерігаються тенденції до зниження дитячих потенційних можливостей, обмеження дитячої самостійності, прагнення оберегти дитину від можливих шкідливих дій оточення. Діти ж постійно переживають тривожність, викликану стресовими ситуаціями (укладання спати, точне виконання вимог дорослих, покарання тощо). Все це порушує особистісний розвиток дити-

ни, сприяє появі небажаних рис поведінки, невпевненості в собі, зниженню активності та ініціативності, появі образливості і грубості, навіть елементів агресивної поведінки. І як наслідок – емоційне відчуження дітей і батьків. Однак саме емоційна близькість із батьками важлива для усвідомлення дитиною того, «якою Я є» (бажана, любима, потрібна тощо) і для подальшого формування на цій основі ставлення до світу, до інших людей, до самого себе – позитивного або, навпаки, агресивного і ворожого. Якщо дитина постійно перебуває в середовищі, яке її оцінює як невмілу, нерозумну, непривабливу, бездарну, заздрісну, неслухняну, агресивну, плаксу тощо, то саме такою дитина і виростає. Так, наприклад, якщо батьки постійно наголошують дитині, що вона брехлива – це значить, за своєю суттю, легалізувати саме таку форму поведінки. Якщо батьки регулярно демонструють дитині зневажливе ставлення, то став дорослою, навряд вона повірить у те, що її можна любити; якщо батьки не довіряють своїй дитині, вона і в майбутньому буде постійно сумніватися в собі, в своїх здібностях.

Позитивне ставлення до дитини, зрозуміло, дає зворотний – позитивний результат. Якщо на дитину не кричать, якщо її не підганяють, якщо за кожним її вчинком бачать дійсну причину, а не черговий привід для покарання і приниження, то і сама дитина починає так до себе ставитись. У неї з'являється мотивація бути кращою. Вже в дошкільному віці в неї зародиться відчуття самоповаги, будуть закладені початкові вміння реф-

лексувати, аналізувати і усвідомлювати власну діяльність і поведінку.

Висновки. Отже, сучасним батькам необхідно зрозуміти, що традиційний процес передачі базових цінностей від покоління до покоління має бути змінним із авторитарної домінанти на співпрацю, співрозуміння з урахуванням трансформаційних процесів сучасної системи цінностей, оскільки для життєвого успіху сьогодні потрібні соціальна мобільність, автономність, позитивне сприйняття навколишнього світу, здатність знаходити вихід з кризових ситуацій, зберігати соціальну стійкість, своє «Я» в постійно змінних обставинах, що можливо лише за умови позитивного ставлення людини до навколишнього світу, інших людей, самого себе. Саме в дошкільному віці закладається підґрунтя для формування позитивних життєвих ставлень – ціннісних орієнтирів і системи поглядів на світ із позиції щасливої, благополучної людини.

Список використаних джерел

1. Белозорова, Л.А. Генезис і характеристика порушень емоційних станів дітей дошкільного віку / Л.А. Белозорова // Територія науки. – 2010. – № 17. – С. 19–22.
2. Власенко, О.М. Проблема формування моральних цінностей майбутніх учителів / О.М. Власенко // Освіта Донбасу. – 2004. – № 3–4. – С. 87–93.
3. Дармодехин, С.В. Проблемы развития системы воспитания детей в Российской Федерации / С.В. Дармодехин // Педагогика. – 2001. – № 1. – С. 10.
4. Мудрик, А.В. Воспитание как социальная проблема / А.В. Мудрик, А.Ю. Тупицын // Семья в России. – 1999. – № 1–2. – С. 102.
5. Савченко О.Я. Екологія дитинства / О.Я. Савченко // Початкова школа. – 2000. – №11. – С. 1–4.
6. Тарасенко, Г. Екологія дитинства: полілог науково-педагогічних підходів / Г. Тарасенко // Дошкільне виховання. – 2014. – № 5. – С. 3–4.
7. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов]. – Москва : Советская энциклопедия, 1989. – 840 с.

Дата надходження авторського оригіналу до редакції : 01.04.2015

Голук О. А. Ценностные ориентации родителей как основа обеспечения гармоничного бытия ребёнка в семье.

А Освещаются вопросы влияния ценностных ориентаций родителей на эмоционально-чувственную сферу ребёнка как основу его гармоничного бытия в семье, уточняется содержание ключевых понятий, акцентируется внимание на проблемах родителей относительно выбора эффективного инструментария, адекватного цели воспитания счастливого ребёнка.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, гармоничное бытие ребёнка.

Holuyk O. A. Parents' values as a basis of ensuring the harmonious existence of the child in the family.

S The article highlights the impact of parents' values on emotional and sensual sphere of the child as a basis for its harmonious life in the family. It clarifies the content of key concepts and focuses on the problem of effective tools choice which could be adequate to the aim of happy child bringing up by parents.

Key words: value, parents' values, harmonious life of the child.